

MINISTERUL EDUCAȚIEI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE

**MISIUNEA BISERICII ORTODOXE ÎN
PENITENCIARELE DIN ITALIA**

(REZUMATUL TEZEI DOCTORALE)

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Pr. Prof. Univ. Dr. Mihai HIMCINSCHI

DOCTORAND:

Pr. Bogdan PETRE

ALBA IULIA

2024

CUPRINS

Introducere.....	p. 2
Încadrarea lucrării într-un domeniu tematic.....	p. 2
Scopul și obiectivele generale ale lucrării.....	p. 3
Stadiul cercetării.....	p. 3
Metodologia de cercetare.....	p. 5
Limitele cercetării.....	p. 5
Cuprinsul lucrării.....	p. 7
Rezumat.....	p. 9
Concluzii.....	p. 13
Bibliografie selectivă.....	p. 15

Cuvinte cheie: penitenciar, deținut, persoană privată de libertate, infraționalitate, călău-victimă, reabilitare, justiție reparatorie, pastorație penitenciară, preot capelan, voluntari, agenți penitenciari, consiliere moral-religioasă, reintegrare socială, viitorul închisorilor.

INTRODUCERE

Pastorația penitenciară este un domeniu important și necesar în contextul modern al sistemului penitenciar și al societății în general. Această formă de păstorire implică într-o mai mare măsură acordarea de sprijin duhovnicesc, consiliere și asistență morală persoanelor private de libertate, contribuind la reabilitarea lor și la cea mai importantă etapă a situației acestora, cea post detenție ce implică o pregătire pentru reintegrarea în societate. Actualitatea și necesitatea acestei teme este dată de felul în care se insistă pe ideea de reabilitare și reintegrare socială a persoanelor private de libertate, care au nevoie de suport emoțional și moral, pentru a putea (re)găsi sensul vieții și speranța în toate momentele pe care le trăiesc în spațiul privativ. Deținuții se confruntă adesea cu sentimente de vinovăție, rușine și deznădejde. Sprijinul duhovnicesc îi poate motiva să-și asume responsabilitatea pentru acțiunile lor și să înceapă procesul de schimbare personală, ceea ce este un fapt esențial pentru procesul de reabilitare. Prin promovarea valorilor morale și etice, pastorația penitenciară poate contribui în mod activ la pregătirea persoanelor private de libertate pentru o reintegrare de succes în comunitate, reducând, în primul rând, riscul de recidivă. Studiile în domeniul carceral și social demonstrează că implicarea în activități religioase și duhovnicești poate reduce riscul de recidivă. Deținuții care primesc sprijin duhovnicesc sunt adesea mai motivați să evite comportamentele infracționale în perioada post detenție. Comunitățile religioase pot avea o contribuție extrem de importantă în procesul de reintegrare în societate și în special pentru evitarea vechilor cercuri infracționale, în care s-au învârtit persoanele înainte de privarea de libertate.

ÎNCADRAREA LUCRĂRII ÎNTR-UN DOMENIU TEMATIC

Lucrarea *Misiunea Bisericii Ortodoxe Române în penitenciarele din Italia* a fost elaborată în cadrul Școlii Doctorale de Teologie a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, sub directa coordonare a Părintelui Prof. Univ. Dr. Mihai Himeinschi, specializat în *Teologia și Misiologia ortodoxă*. Ținând cont de domeniul tematic ales, misiologia, am selectat și am tratat câteva idei misionare ce pot fi aplicate în arealul penitenciar: fenomenul infracționalității în Italia, misiunea Bisericii noastre pe teritoriul italian și metodele de terapie recuperatoare a deținuților prin anumite practici și tehnici pre-duhovnicești. Cu toate că aceste idei-temă fac referire directă la domeniul ales, misiologia, fiind teme de referință în acest areal, totuși ele interferează cu Duhovnicia, Arta, Psihologia, dar și cu Teologia Patristică. În acest sens, în prezenta teză de doctorat am optat pentru o abordare pluridisciplinară, ceea ce oferă lucrării noastre un plus în nuanțarea ideilor prin care se conturează o frumoasă teologie cu caracter empiric și eclezial.

SCOPUL ȘI OBIECTIVELE GENERALE ALE LUCRĂRII

Principalul obiectiv pe care îl urmărim constă în identificarea temelor pastoral-penitenciare și expunerea lor în contextul social actual italian în care au loc și se desfășoară; un alt obiectiv propus este acela de a evidenția aportul Bisericii noastre ortodoxe, și a parohiilor misionare, în recuperarea conaționalilor români care au comis infracționalități, uneori din neștiință sau, alteleori din nevoi materiale, și se găsesc în mare dificultate; ca apoi să căutăm și să propunem o modalitate concretă de adaptabilitate și aplicabilitate a metodelor pastoral-recuperatoare la necesitățile persoanelor aflate în reclusiunea italiană și, nu în ultimul rând, revitalizarea vieții morale a acestor persoane și inserția lor socială în familie și în câmpul muncii.

STADIUL CERCETĂRII

Fiind o temă de interes, misiunea și pastorația penitenciară a fost abordată de mai mulți teologi români, și, făcând referire doar la lucrările din ultimii trei ani, putem aminti *Capelania penitenciară în România. O misiune pastorală complexă* de Adrian Marius Marinescu (2021), Editura Presa Universitară Clujeană, în care autorul explorează rolul capelanilor în sistemul penitenciar românesc și contribuția lor la reabilitarea morală și spirituală a deținuților; precum și *Consilierea pastorală în arealul penitenciar* de Alexandru Fleșer (2021), Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, cercetare care se axează pe rolul avut de preotul capelan în reintegrarea socială și morală a celor pedepsiți de societate cu privarea de libertate. Pastorația într-un astfel de mediu trebuie privită din trei direcții diferite: din prisma Bisericii Ortodoxe Române, care își poate „îmbunătăți” metodele de păstorie asigurând o dimensiune pastorală într-un context sau mediu „diferit”; din perspectiva persoanelor private de libertate care resimt efectele încarcerării și e nevoie acută de restaurarea integrității lor morale, de dezvoltarea spiritului de toleranță și de acceptarea celuilalt, toate alături de sau acumularea de noi cunoștințe religioase; Amintim apoi cartea *Pastorația deținuților în România* de Doru Mihai (2022), Editura Universitară, în care sunt analizate diversele aspecte ale pastorației deținuților în penitenciarele din România, inclusiv rolul preoților și capelanilor în sprijinirea morală și spirituală a celor privați de libertate; *Credința în spatele gratiilor: Impactul programelor religioase asupra reabilitării* de Elena Popescu (2023), este o teză de doctorat realizată la Universitatea din București, care explorează modul în care programele religioase, inclusiv cele conduse de capelani, influențează reabilitarea și reintegrarea deținuților din România.

Din afara granițelor țării, putem menționa lucrări de dată recentă, pe tema pastorației penitenciare. În 2023, în Italia, a apărut în Editura Paoline lucrarea lui Virgilio Balducci, *La pastorale nelle carceri italiane: tra sfide e speranze* [Activitatea pastorală în închisorile italiene: între provocări și speranțe]. Autorul este chiar coordonator național al capelanilor din închisori și explorează rolul și impactul pastorației în instituțiile italiene. Această carte abordează o temă complexă și sensibilă, oferind o perspectivă detaliată asupra provocărilor și oportunităților asociate cu activitatea pastorală în contextul sistemului penitenciar italian. În SUA, *Prison Ministry in the United States: Challenges and Opportunities* [Pastorația penitenciarelor în Statele Unite: Provocări și oportunități], Fortress Press, 2022, oferă o analiză detaliată a activităților pastorale și de reabilitare desfășurate în închisorile din Statele Unite. Cartea explorează provocările întâmpinate de misiunile creștine în închisori, inclusiv problemele sistemice din justiția penală, obstacolele în reintegrarea deținuților și dificultățile întâlnite de capelanii și voluntarii care lucrează în aceste medii. În Franța, *La mission pastorale en milieu carcéral en France* [Activitatea pastorală în închisorile din Franța], Bayard Editions, 2022, aduce informații din aceeași zonă a activității pastorale desfășurată în instituțiile franceze. Autorul, Olivier Landron, realizează o analiză detaliată a modului în care catolicii s-au implicat în viața deținuților de-a lungul secolului XX și până în prezent. În Anglia, cartea *Spiritual Care: The Everyday Work of Chaplains* [Îngrijire duhovnicească: Munca de zi cu zi a capelanilor] de Wendy Cadge (2022), Oxford University Press, explorează rolul capelanilor în diverse sectoare de activitate, inclusiv în închisori, și oferă o privire cuprinzătoare asupra muncii lor zilnice și a impactului pe care îl au asupra oamenilor.

Am selectat doar câteva lucrări semnificative în domeniu, alte lucrări pe tema pastorației carcerale regăsindu-se în bibliografia tezei noastre. Toate contribuții semnificative în înțelegerea și practica îngrijirii pastorale, inclusiv a misiunii penitenciare, se remarcă prin compasiune profundă, rigoare intelectuală și un angajament față de dialog și reconciliere. În majoritatea lucrărilor se subliniază empatia, înțelegerea și puterea transformatoare a credinței. Sunt importante scrierile despre reconciliere, iertare și demnitate întrucât oferă o deschidere pentru înțelegerea misiunii penitenciare și a modului în care trebuie practică. Un autor, pe care îl prețuim foarte mult (chiar dacă nu este contemporan), este Cardinalul Carlo Maria Martini¹, care a influențat foarte mult pastorația lumii penitenciarelor italiene și în general pastorația catolică, prin angajamentul său de a realiza dialoguri în temniță cu persoanele private de libertate, și în scris, cu întreaga „biserică de dinlăuntru”, insistând inclusiv pe necesitatea compasiunii și înțelegerii în slujirea persoanelor marginalizate și încarcerate.

¹ Carlo MARIA MARTINI, *La via di Gesù: Conversazioni e meditazioni* [Calea lui Iisus: Convorbiri și meditații], San Paolo, Editura San Paolo, 2011; Carlo MARIA MARTINI, *Parlo con il cuore: Testi inediti e riflessioni* [Vorbesc cu inima: Texte inedite și reflecții], Segrate, Milano, Editura Piemme, 2012; Carlo MARIA MARTINI, *Conversazioni notturne a Gerusalemme* [Conversații nocturne la Ierusalim], Milano, Editura Mondadori, 2008.

Accentul pus pe dialog și ascultare este deosebit de relevant pentru capelania penitenciară, pentru că asumă și naște prin puterea Celui Mort și Înviat pe „fiii risipitori” la o viață nouă, „recrezută” pe baze ortodoxe și reintegrată social cu un plus valoare de experiență, care poate constitui o mare bogăție pentru societatea adormită și nepăsătoare. Scrierile sale despre reconciliere, iertare și demnitate umană oferă un cadru pentru înțelegerea modului său de abordare a misiunii penitenciare. Perspectivele sale continuă să inspire capelani și lucrători pastorali care se străduiesc să aducă speranță, vindecare și demnitate celor lipsiți de libertate.

METODOLOGIA DE CERCETARE

Având în vedere caracterul interdisciplinar al lucrării de față, în metodologia de cercetare am folosit mai multe metode științifice. Metoda principală a fost aceea a colocviilor de tip interviu și a anchetei pe baza fișelor cu întrebări specifice legate de pastorația preoților și a voluntarilor în penitenciarele din Italia. Colocviile au avut loc în cadrul întâlnirilor eparhiale, zonale și protopopiale. În fiecare an am avut câte un oaspete din România care a susținut conferințe în nordul și în centrul Italiei, timp în care au existat clarificări și confruntări pe diferite teme. Fișele-chestionar au fost împărțite și unora dintre deținuții cei mai activi și mai „treji” în elucidarea problemelor pastorale de interes. Am folosit, în abordarea anumitor subiecte, atât metoda inductivă, plecând de la particular la general, cât și metoda deductivă, urmând demersul logic de la general la particular.

LIMITELE CERCETĂRII

Am consultat numeroase cărți și articole din reviste existente în diferite penitenciare și biblioteci de la Roma, am împrumutat, copiat și scanat multe articole din ziare care nu mai sunt în circulație, am împrumutat cărți de la diferiți capelani catolici și voluntari din diferite asociații și cooperative. Cu toate acestea, nu am găsit o analiză teologică-pastorală profundă. Nu am avut multe surse românești care să mă călăuzească. Timpul meu ca paroh care construiește o biserică la Fonte Nuova, dar și consilier cu problemele pastorale ale EORI și capelan a două închisori de la Roma, soț și tată de familie, nu mi-a permis urmărirea unei bibliografii exhaustive, care să acopere toate studiile în domeniu, mai ales din România. De asemenea, teza ar fi putut beneficia, din această perspectivă, și de o abordare comparativă privind practica din penitenciarele italiene și cele românești, dar limitările tezei lansează provocarea continuării cercetării și după finalizarea studiilor doctorale.

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT:

INTRODUCERE	6
I. REPERE GENERALE CU PRIVIRE LA DETENȚIA ITALIANĂ	43
I.1. SISTEMUL CARCERAL	43
I.1.1. REALITATEA PROCESUALĂ ȘI RELIGIOASĂ DIN JUSTIȚIA ITALIANĂ ȘI EUROPEANĂ	48
.....	
I.1.2. LEGISLAȚIA PENITENCIARĂ ȘI LIBERTATEA RELIGIOASĂ ORTODOXĂ	61
I.1.3. DEȚINUTUL, CA PERSOANĂ PRIVATĂ DE LIBERTATE	67
I.1.4. DEȚINUTUL ȘI CONDIȚIILE DE DETENȚIE ȘI TRATAMENT	76
.....	
I.1.5. DEȚINUȚII STRĂINI ÎN DETENȚIA DIN ITALIA	84
I.1.6. DREPTURILE DEȚINUȚILOR	88
I.1.7. DEȚINUȚII ȘI STAREA LOR DE SĂNĂTATE ÎN DETENȚIE	91
I.2. PERSONALUL CARCERAL	97
I.2.1. CAPELANUL PENITENCIAR, IDENTITATEA ȘI ROLUL LUI	97
I.2.2. POLIȚIA PENITENCIARĂ	113
I.2.3. VOLUNTARIII PENITENCIARI	127
Concluzie la Capitolul I	134
II. CAUZELE DELINCVENȚEI ROMÂNEȘTI ÎN ITALIA	138
II.1. ÎNCEPUTUL EMIGRAȚIEI ROMÂNILOR ÎN ITALIA	138
II.2. DELINCVENȚA ROMÂNEASCĂ LA NIVEL GLOBAL ȘI ITALIAN	144
II.3. DELINCVENȚA DATORATĂ LIPSEI AUTORITĂȚII PĂRINȚILOR	158
II.4. ȘCOALA DEFICITARĂ ȘI FORMAREA TALENTELOR	171
II.5. DELINCVENȚA DATORATĂ PRESIUNII MASS-MEDIEI	185
Concluzii la Capitolul II	196
III. FORME DE TERAPIE CARCERALĂ ITALIANĂ	199
III.1. TERAPIA PRIN ARTĂ	209
III.2. TERAPIA PRIN INTERMEDIUL ICOANELOR	215
III.3. TERAPIA PRIN TEATRU	223
III.4. TERAPIA PRIN LECTURĂ	231
III.4.1. TERAPIA PRIN LECTURA BIBLIEI	236
III.4.2. LECTURA LUI DOSTOIEVSKIJ ÎN PENITENCIARE	240
III.4.3. TERAPIA PRIN CINEMATOGRAFIE	248
III.5. METODA AUTOBIOGRAFIEI SCRISE	250
III.6. MELOTERAPIA – TERAPIA PRIN MUZICĂ	259
.....	
III.7. TERAPIA PRIN RĂGĂCIUNEA SILENȚIOASĂ	274
Concluzii la Capitolul III	288
IV. BISERICĂ ȘI SOCIETATE: PREGĂTIREA PENTRU VIAȚA POST DETENȚIE	292
IV.1. MISIUNEA DE REINTEGRARE A DEȚINUȚILOR PRIN BISERICĂ	292
IV.2. MISIUNEA DE REINTEGRARE A DEȚINUȚILOR PRIN SOCIETATE	301
IV.3. LIMITA ȘI PREJUDECATA ÎN ANGAJAREA EX-DEȚINUȚILOR, INFLUENȚA MASS-MEDIEI	303
.....	
IV.4. IMPORTANȚA COOPERATIVELOR ȘI ASOCIAȚIILOR ÎN OBȚINEREA LOCURILOR DE MUNCĂ PENTRU DEȚINUȚI	309
.....	
IV.5. LIPSEȘTE O EDUCAȚIE FINANCIARĂ ȘI UNA CALIFICAT-PROFESIONALĂ A DEȚINUȚILOR	316
...	
IV.6. MOTIVAȚIA ÎNTOARCERII DEȚINUTULUI REABILITAT ÎN LUMEA LIBERĂ	325
.....	
IV.7. PROIECTE DE MĂRTURISIRE ÎN ȘCOLILE PUBLICE	335

IV.8. RISCURILE RECIDIVISMULUI ȘI ÎNCHISOAREA „DEȘCHISĂ” CA SOLUȚIE	339
IV.9. CONTINUAREA TERAPIEI DINCOLO DE ZIDURILE ÎNCHISORII	352
Concluzii la Capitolul IV	354
V. BISERICA INTEGREAZĂ DEȚINUȚII	360
V.1. „DOCTRINA” MILOSTIVIRII ÎN CO-RESPONSABILITATEA SOCIALĂ ȘI BISERICESCĂ	372
V.2. PROIECTUL JUSTIȚIA REPARATOARE	384
V.3. O PERSPECTIVĂ CATOLICĂ A PASTORAȚIEI PENITENCIARE	401
V.4. O PERSPECTIVĂ ORTODOXĂ A PASTORAȚIEI PENITENCIARE	407
V.4.1. O PERSPECTIVĂ A BISERICII ORTODOXE RUSE ÎN PASTORAȚIA PENITENCIARĂ	407
V.4.2. O PERSPECTIVĂ A BISERICII ORTODOXE ROMÂNE ÎN PASTORAȚIA PENITENCIARĂ	410
.....	
Concluzii la Capitolul V	418
VI. DUMNEZEU ȘI CEI ÎNCHIȘI ÎN SFINTELE SCRIPTURI	425
VI.1. CULTURA MODERNĂ ÎN CONFLICT CONCEPTUAL CU CEA BIBLICĂ	425
VI.2. PĂCATUL OMULUI ȘI JUSTIȚIA LUI DUMNEZEU ÎN SFÂNTA SCRIPTURĂ	429
.....	
VI.3. PEDEAPSA ȘI IERTAREA LUI DUMNEZEU ÎN SFÂNTA SCTIPTURĂ, FAȚĂ DE CEA JURIDICĂ ȘI PENALĂ EUROPEANĂ	441
VI.4. DOCTRINA „SOLIDARITĂȚII” LUI HRISTOS ȘI PARTICIPAREA CULPABILULUI LA VINA PROPRIE	449
VI.5. JUSTIȚIA LUI HRISTOS ȘI RECUPERAREA CONȘTIINȚEI BIBLICE A DEȚINUTULUI	453
Concluzii la Capitolul VI	461
CONCLUZII FINALE	468
BIBLIOGRAFIE	502

REZUMAT

Teza noastră de doctorat, *Misiunea Bisericii Ortodoxe Române în penitenciarele din Italia* este structurată în șase capitole, urmate de concluzii și bibliografie. În primul capitol al lucrării noastre, intitulat *Repere generale cu privire la detenția italiană*, am urmărit o inițiere bazică în „încrângătura” sistemului carceral complex, format din penitenciare de diferite tipuri și niveluri de securitate. Aceste instituții sunt menite să asigure nu doar custodia și siguranța persoanelor private de libertate, ci și reabilitarea și reintegrarea ulterioară a acestora în societate. Sistemul carceral italian este structurat în penitenciare pentru deținuți pe termen lung, centre de detenție preventivă și unități speciale pentru minori. Fiecare instituție are reguli și reglementări adaptate la specificul său, fie el punitiv sau de reabilitare. Justiția italiană, similară cu cea europeană, îmbină procedurile juridice moderne cu respectarea drepturilor fundamentale ale omului. Aspectele religioase sunt recunoscute și respectate în cadrul proceselor, permițându-se manifestarea liberă a credințelor religioase în limitele legii. Legislația penitenciară italiană protejează libertatea religioasă a deținuților, inclusiv a celor de confesiune ortodoxă. Deținuții au dreptul la asistență spirituală și să participe la ritualuri religioase, în măsura în care acestea nu interferează cu ordinea și securitatea în instituția privativă de libertate. În acest capitol am insistat pe persoana deținutului, ca cetățean privat de libertate și am prezentat condițiile de restricționare și tratament (inclusiv despre starea de sănătate) a deținuților străini în Italia, oferind informații și despre personalul carceral, capelani, voluntari și agenți penitenciari, despre identitatea și rolul fiecăruia.

În capitolul al doilea am analizat *Cauzele delincvenței românești în Italia*, o temă complexă și multidimensională, care a necesitat o abordare interdisciplinară, folosind date empirice și teorii relevante din literatura de specialitate, mai ales din ziarele și revistele vremii, din momentul în care s-au întâmplat evenimentele realizând, astfel, o sinteză riguroasă și bine fundamentată. Am exploatat contextul istoric și social al migrației românilor către Italia, subliniind factorii economici și politici care au determinat acest flux migrator. În plus, am realizat o abordare detaliată a etapelor migrației și a schimbărilor demografice, aducând lămuriri clare cu privire la evoluția comunității românești în Italia și la provocărilor întâmpinate de aceasta. Tendințele românilor de a săvârși acte de delincvență ocupă un plan specific în Italia. Am folosit statistici și studii de caz, care au evidențiat comportamentul delincvent al românilor în diverse contexte geografice și culturale din Peninsula, oferind date importante privind delincvența minorilor, datorată în primul rând lipsei autorității părintești, absenței sau slăbirii autorității parentale, care influențează în mod evident comportamentul tinerilor români în Italia. Un parcurs școlar, oricât de satisfăcător, într-o școală deficitară poate eșua întrucât lipsesc sau sunt insuficiente resursele necesare pentru dezvoltarea sănătoasă a tinerilor,

ajungându-se la marginalizare și comportamente antisociale. Delicvența datorată presiunii mass-media este un alt factor semnificativ, într-un dublu sens, al vizionării lucrurilor violente, dar și al etichetării tinerilor străini, care sunt continuu acuzați de fapte de care nu se simt vinovați, și în acest fel începând să devină ceea ce se insinuează a fi.

În capitolul al treilea am cercetat *Formele/ aspectele de terapie psiho-duhovnicească carcerală italiană*, explorând diverse metode de terapie care împletește dimensiunea psihologică și dimensiunea spirituală pentru a facilita vindecarea și reabilitarea persoanelor private de libertate. În acest capitolul am prezentat pe larg, din diversitatea posibilelor abordări terapeutice, câteva metode ce se pretează a fi aplicate, și chiar au fost utilizate cu succes în instituțiile carcerale italiene. În acest sens, „art-terapia”, sau terapia prin artă, reușește să facă conexiuni între exprimarea artistică și reflectarea interiorității, ajutând deținuții să exploreze și să-și rezolve conflictele interioare. Studiile de caz și exemplele concrete de proiecte artistice realizate în închisori au putut ilustra impactul pozitiv al acestei metode asupra bunăstării emoționale și duhovnicești a deținuților. În cadrul unor laboratoare, practica pictării icoanelor, ca instrument terapeutic, și-a demonstrat rolul lor în facilitarea meditației, rugăciunii și reconectării cu valorile dumnezeiești. Teatrul a oferit deținuților oportunitatea de a explora și exprima emoții complexe, promovându-se în acest fel auto-descoperirea și vindecarea interioară. Am oferit exemple de producții teatrale precum și date despre feedback-ul participanților, care au beneficiat la modul real de această formă de terapie. Lectura este, la rândul său, un mijloc puternic de reflecție și creștere personală. Selectarea textelor cu conținut religios a facilitat introspecția și dezvoltarea unei perspective morale și etice, iar studiile asupra efectelor lecturii în penitenciare au subliniat importanța acestui tip de terapie. În mod particular, opera lui Dostoievski, cu teme sale profunde despre moralitate, suferință și mântuire, au avut un impact semnificativ asupra deținuților. Analiza reacțiilor și schimbărilor aduse în credințele și comportamentele deținuților care au citit operele lui Dostoievski a fost o experiență și o certificare valoroasă asupra puterii transformatoare a literaturii. Scrierea autobiografică, un alt instrument utilizat în practica noastră, a permis deținuților să reflecteze asupra trecutului lor, să recunoască greșelile și să își imagineze un viitor diferit. Exemplele de autobiografii scrise de deținuți, dublate de cercetări în domeniu și studii de caz, au putut ilustra procesul de transformare personală și reintegrare morală. Apoi, muzica sacră bizantină, cu puterea sa de a induce stări de liniște și introspecție, a avut efecte terapeutice profunde. Cercetările și observațiile asupra efectelor acestei muzici asupra stării emoționale și spirituale a deținuților au subliniat importanța meloterapiei. Nu în ultimul rând, rugăciunea silențioasă, ca formă de meditație și conectare profundă cu sinele și cu Dumnezeu, a facilitat vindecarea interioară și dezvoltarea unei vieți duhovnicești autentice, mai ales prin practica

de grup și individuală a Rugăciunii lui Iisus. Beneficiile rugăciunii în contextul instituțiilor privative de libertate au fost reliefate, în primul rând, prin mărturiile deținuților.

Următorul capitol, al patrulea, *Reintegrarea Deținuților în Biserică și Societate*, tratează complexitatea procesului de rehabilitare și reintegrare a deținuților, subliniind importanța unei abordări multidimensionale. Prin fiecare punct atins în acest capitol urmărim aspecte esențiale în reintegrarea cu succes a deținuților, de la educația profesională și civică la importanța motivației personale și a susținerii comunitare. Sunt aspecte importante, considerăm noi, privind nevoia implicării active a deținuților în diverse activități religioase și productive, menite să faciliteze reintegrarea lor, post detenție, în comunitate. Slujbele religioase, atelierile și munca în afara închisorii contribuie la dezvoltarea unor abilități practice și morale esențiale pentru rehabilitare. Formarea profesională și educația civică sunt fundamentale pentru reintegrarea cu succes a fostelor persoane private de libertate. Cursurile de calificare profesională și de dezvoltare a competențelor civice ajută la pregătirea celor aflați în detenție pentru viața în libertate, oferindu-le instrumentele necesare pentru a deveni membri productivi ai societății. Un alt aspect important tratat în acest capitol este legat de impactul negativ pe care îl are mass-media, de multe ori, asupra percepției publice și a angajatorilor față de ex-deținuți. Stereotipurile și prejudecățile pot îngreuna considerabil reintegrarea acestora în câmpul muncii, subliniind necesitatea unor campanii de sensibilizare și educare a publicului. Astfel, cooperativele și asociațiile joacă un rol crucial în medierea și facilitarea angajării persoanelor reabilitate, ele putând prezenta deținuții ca persoane calificate și reabilitate, ajutându-i să găsească locuri de muncă și să se reintegreze social. Unele bănci din Italia au decis să organizeze cursuri de educație financiară și profesională pentru deținuți, programele de formare în gestionarea finanțelor personale, economiilor și investițiilor profitabile fiind esențiale în dobândirea competențelor necesare de către aceștia pentru a se putea descurca financiar după eliberare. Pe o altă direcție, motivația și gândirea pozitivă sunt factori deosebit de importanți în succesul reintegrării. Deținuții au învățat să își transforme suferința în oportunități și să dezvolte o perspectivă victorioasă asupra vieții lor post detenție. Acest segment explorează importanța planificării și a gândirii pozitive în procesul de rehabilitare și am discutat în acest sens despre justiția reparatoare, care oferă o abordare constructivă a ispășirii pedepsei, permițând deținuților să repare daunele sociale și personale prin care au prejudiciat victimele. Acest proiect pune accent pe responsabilitate și reconciliere, contribuind la reabilitarea holistică a deținuților. În acest capitolul am prezentat și proiecte de prevenție a răului și delincvenței ce au implicat interacțiunea directă între deținuți și elevi. Deținuții își împărtășesc experiențele pentru a descuraja comportamentele delincvente, iar elevii vizitează penitenciarele pentru a înțelege consecințele acțiunilor antisociale. Închisoarea „deschisă” oferă un regim semi-deschis cu multiple oportunități profesionale, artistice și religioase, creând un mediu care promovează

idealuri înalte și o viață armonioasă. Această abordare poate reduce riscurile recidivismului prin încurajarea unei vieți normale și stabile după eliberare.

În capitolul al cincilea am încercat o radiografiere a *Reintegrării Deținuților de către Biserică*, abordând o temă complexă și multidimensională, subliniind rolul esențial al Bisericii în procesul de reabilitare și reintegrare al deținuților. Am subliniat rolul esențial al Bisericii în procesul de reintegrare a deținuților, atât în plan personal, cât și comunitar, întrucât, prin mijloace biblice și sacramentale, Biserica ajută deținuții să se reconecteze cu sinele lor autentic, să se reintegreze în comunitatea religioasă și, în final, în societatea civilă. Este important să se evidențieze impactul spiritual și transformator al acestui proces. Explorăm aici și conceptul de milostivire și importanța sa în reabilitarea deținuților. Fără milostivire creștină, eforturile de reintegrare pot deveni superficiale și lipsite de autenticitate. Persoanele private de libertate trebuie să învețe și să practice mila creștină pentru a se transforma profund și a evita un simplu formalism sociologic. O situație importantă asupra căreia ne-am îndreptat atenția este cea legată de reabilitarea deținuților, care nu se încheie odată cu eliberarea lor. Acest fapt accentuează necesitatea continuării suportului duhovnicesc, psihologic și medical în perioada post detenție. Parohia locală și duhovnicul joacă roluri cruciale în acest proces de reorientare și pocăință, ghidându-i pe deținuți spre o viață bazată pe principiile iubirii și iertării, în contrast cu legea infracționalității. Din perspectiva pastorației catolice, s-au prezentat orientări și documente care ghidează capelanii, voluntarii și asociațiile în munca lor cu deținuții. Aceste documente oferă instrumente esențiale pentru o pastorație eficientă și bazată pe compasiune în mediul penitenciar. Am subliniat importanța valorilor și principiilor ortodoxe în procesul de reintegrare și în susținerea morală a deținuților. De asemenea, am prezentat pastorația penitenciară din perspectiva Bisericii Ortodoxe Române, cu o perspectivă generală și un studiu de caz semnificativ realizat de preotul Alexandru Fleșer, devenit punct de reper în studiul și prezentarea reabilitării și reintegrării deținuților.

Ultimul capitol al tezei noastre, *Dumnezeu și cei închiși în Sfintele Scripturi*, vine să rotunjească cercetarea legată de problema detenției printr-o abordare teologică profundă asupra păcatului, pedepsei și reabilitării. Prin analizarea conceptelor biblice și compararea lor cu legislația modernă, lucrarea subliniază relevanța eternă a învățăturilor scripturale în contextul contemporan al justiției penale. Este esențial să se demonstreze cum principiile biblice referitoare la justiție, iertare și reabilitare pot fi aplicate practic în sistemele penitenciare de astăzi pentru a promova transformarea personală și reintegrarea socială a celor privați de libertate. Am operat în acest capitol o analiză detaliată a conceptelor de închisoare și de deținut din Vechiul și Noul Testament. Exemplele biblice ale personajelor sfinte care au suferit încarcerarea și au transformat aceste experiențe în momente de sfințenie și eliberare oferă modele inspiraționale pentru deținuții contemporani. Reflectarea asupra

acestor personaje poate servi ca punct de pornire pentru discuții teologice și duhovnicești în contextul penitenciar. s-a insistat și meditat asupra conceptele biblice de păcat, pedeapsă, justiție și iertare, comparându-le cu legislația modernă a administrațiilor penitenciare și a sistemului de justiție. Analiza arată cum principiile scripturale pot fi integrate în sistemele moderne pentru a promova o justiție mai umană și mai centrată pe reabilitare și iertare. Doctrina biblică a justiției lui Dumnezeu oferă o bază pentru justiția reparatoare, subliniind faptul că vinovații pot intra într-un proces de reabilitare și reintegrare socială, prin adoptarea unei noi conștiințe, hristice și echitabile. În acest sens, deținuții pot să se reintegreze în societate și să contribuie pozitiv la viața post detenție, având în vedere reparația față de cei păgubiți. Figura Samarineanului milostiv și a Păstorului cel bun, sunt exemple biblice puternice ale solidarității și compasiunii. Acest aspect subliniază necesitatea ca deținuții să recunoască și își asume propria vină, să se căiască și să manifeste milostivire față de cei pe care i-au ofensat, prevenind repetarea abuzurilor. Parabolele biblice și principiile reparatoare și compensatoare ale justiției lui Hristos sunt esențiale pentru reabilitarea celor privați de libertate. Acest aspect accentuează importanța însușirii și practicării acestor principii încă din timpul detenției, continuând aplicarea lor în viața de după eliberare.

CONCLUZII

Concluziile tezei noastre de doctorat se leagă de rolul Bisericii Ortodoxe Române privind îmbunătățirea calității vieții deținuților români din penitenciarele italiene. Biserica ajută prin propuneri formative și mediere între deținuți și direcțiunile închisorilor, contribuind la astfel la reintegrarea socială a acestora. Sunt evidențiate dificultățile întâmpinate de români, precum barierele lingvistice și lipsa suportului familial, care fac din închisoare un refugiu paradoxal. Parohiile românești oferă sprijin prin voluntariat și activități culturale, inclusiv terapie prin artă și muzică. În acest sens, studiul nostru subliniază importanța pregătirii specializate a personalului penitenciar și rolul cooperativelor în oferirea locurilor de muncă pentru reintegrarea deținuților post detenție. Se promovează o justiție restaurativă care pune accent pe reabilitarea infractorilor și pe repararea daunelor provocate, cu ajutorul comunităților religioase. Biblia și valorile creștine sunt esențiale în acest demers, oferind o perspectivă mântuitoare asupra culpabilității, pedepsei și iertării.

Concluziile abordează și viitorul închisorilor, evidențiind complexitatea și controversele legate de acesta, analizând perspectiva socială, etică, tehnologică și politică. Este menționat că sistemul actual penitenciar este considerat un „eșec”, dar abolirea închisorilor este văzută ca imposibilă. În schimb, viitorul ar putea aduce schimbări majore.

De asemenea, se discută despre impactul Islamului asupra creștinismului în Occident și problemele pe care le-ar putea întâmpina Biserica Ortodoxă, inclusiv integrarea musulmanilor în

Biserica noastră. Exemplele de dialog interreligios și de venerare comună a Maicii Domnului sunt prezentate ca modele pentru promovarea păcii și a înțelegerii reciproce cu Islamul.

Alte subiecte abordate sunt secularismul, consumerismul și utilitarismul, care afectează profund societatea, provocând o decădere moral-duhovnicească. Biserica Ortodoxă Română are un rol crucial în menținerea credinței autentice în societate, prin puterea misiunilor parohiilor și a monahismului ortodox, și în sprijinirea reintegrării deținuților printr-o pastorație autentică și sfințitoare.

În final, credem că Biserica Ortodoxă Română trebuie să contribuie la reformarea sistemului de justiție penală și la sprijinirea reintegrării sociale a celor condamnați, oferind atât suport duhovnicesc, cât și influențând pozitiv transformarea legilor și a societății.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ:

A. IZVOARE BIBLICE ȘI PATRISTICE

A.1. SURSE BIBLICE ȘI PATRISTICE

1. IGNATIE TEOFORUL, episcopul Siriei, *Epistola către Efeseni*, în Diac. Ioan.I Ică jr., *Canonul Ortodoxiei (1). Canonul apostolic al primelor secole*, Sibiu, Editura Deisis, 2008.
2. MARCU ASCETUL, *Despre cei ce-și închipuie că se îndreptează din fapte*, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, voi. 1, ediția II, tradusă din grecește de Pr. Dumitru Stăniloae, Sibiu, Institutul de arte grafice „Dacia Traiană”, 1947.
3. ***, *Patericul Egiptean*, Alba Iulia, Reîntregirea, 1997.
4. SF. IOAN CASIAN, *Prima convorbire cu Părintele Seremus. Despre mișcările sufletului și despre duhurile rele*, XXX, 2, în PSB, vol. 57, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990.
5. SF. IUSTIN POPOVICI, *Omul și Dumnezeu omul*, Sibiu, Editura Deisis, 1997.
6. SFÂNTUL IGNAȚIU DE LOYOLA, *Exerciții spirituale*, București, Editura MEDITATIVE ARTS, 2017.
7. SFÂNTUL IGNAȚIU DE LOYOLA, *Istoria Pelerinului. Jurnalul mișcărilor lăuntrice. Exerciții spirituale*, Iași, Editura Polirom, 2007.
8. SFÂNTUL IOAN DE KRONSTADT, *Viața mea în Hristos*, București, Editura Sophia, 2010.
9. SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Cateheze baptismale*, Sibiu, Editura Oastea Domnului, 2005.
10. SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Cuvioasa Olimpiada diaconița, O viață - o prietenie - o corespondență*, Sibiu, Editura Deisis, 2010.

A2. DICȚIONARE ȘI ENCICLOPEDII

1. ALEXANDER, D., BAKER, D., *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch: A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship*, Downers Grove, Illinois, IVP Academic, 2010.
2. BOTTERWECK, J., RINGGREN, H., FABRY, H., *Theological Dictionary of the Old Testament*, vol. XIII, Grand Rapids, MI, William B. Eerdmans Publishing Company, 1974.
3. CALONGHI, F. (editor), *Dizionario latino italiano*, Torino, Rosenberg & Sellier, 1990.
4. COENEN, L., E.BEYREUTHER, H.BIETENHARD, *Dizionario dei concetti biblici*, Edizioni Bologniane, 1976

5. CORTELAZZO, M., CORTELAZZO, M.A. (editori), *Dizionario Etimologico della Lingua Italiana*, Pioltello (MI), Zanichelli, 1992.
6. DIETERLÉ, Christiane, *Bible et mission*, en Dictionnaire œcuménique de missiologie, Paris, Les éditions du CERF, 2001.
7. GALIMBERTI, Umberto, *Dizionario di Psicologia*, Utet, 2006.
8. GIURIATI, D., *Reclusione e detenzione*, in *Enciclopedia giuridica italiana*, IV, Milano 1990.
9. LANFRANCONI, D., *Peccato*, in *Nuovo Dizionario di teologia morale*, Roma, Edizioni Paoline, 1990.
10. OPRISȚ, Tudor, *Enciclopedia curiozităților din natură*, București, Editura Garamong, 2000.
11. SERENTHĂ, L., *Il male e il peccato nella cultura contemporanea*, in *Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento*, Bologna, EDB, 1991.
12. SUNGRANYES DE FRANCH, R., *Imprigionamento*, in *Dizionario Enciclopedico della Bibbia*, Roma, Borla-Città Nuova, 1995.
13. THIELE, F. *Colpa*, in COENEN, L., BEYREUTHER, E., BIETENHARD, H., *Dizionario de iconcetti biblici del Nuovo Testamento*, Bologna EDB, 1991.
14. TRECCANI, Giovanni, ed. *L'Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. 9, 1931.
15. VIRGULIN, S., *Peccato*, in *Nuovo Dizionario di teologia biblica*, Roma, Edizioni Paoline, 1988.

B. LITERATURĂ SECUNDARĂ

B1. VOLUME

1. ACERBI A.; EUSEBI L. (eds.), *Colpa e pena? La teologia di fronte alla questione criminale*, Milano, Vita&Pensiero, 1998.
2. BUCCOLIERO, Cosima, UCCELLO, Serena, *Senza sbarre. Storia di un carcere aperto*, Einaudi, Torino, 2022.
3. BUFFA, Pietro, *La galera ha i confini dei vostri cervelli*, Itaca, Castel Bolognese (RA), 2019.
4. CAFIERO, M., TRECCI, P., *Riparazione e giustizia riparativa: il servizio sociale nel sistema penale e penitenziario*, Milano, FrancoAngeli, 2007.
5. CAIAZZO, A., *Sentinelle della speranza - Volti ed esperienze di umanità in carcere*, Edizioni Dehoniane, Bologna, 2018.
6. CIAMBRONE, Maria Cristina, ESPOSITO, Maria, *Manuale di giustizia riparativa e devianza minorile. Tra interpretazione e prevenzione*, Santelli, Cosenza, 2019.
7. CORTESE, E., *Visitare i carcerati in Anastasio Ballestrero (a c. d), Le opere di misericordia. Una proposta biblico-pastorale*, Milano, Edizioni Paoline, 1990.

8. DECEMBROTTO di, Luca, *Adultità fragili, fine pena e percorsi inclusivi. Teorie e pratiche di reinserimento sociale*, Franco Angeli, Milano, 2020.
9. EUSEBI, L., *Una giustizia diversa. Il modello riparativo e la questione penale*, Milano, Ed. Vita e Pensiero, 2015.
10. EUSEBI, Luciano, *La fraternità ferita: colpa, pena, giustizia riparativa. La Chiesa e il problema della pena. Sulla risposta al negativo come problema giuridico e teologico*, Bergamo, Ed. La Scuola, 2014.
11. FLEȘER, Alexandru, *Consilierea pastorală în arealul penitenciar*, Deva, Ed. Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2021
12. GIORDANO Filippo, PERRINI Francesco, LANGER Delia, *L'impatto del teatro in carcere: Misurazione e cambiamento nel sistema penitenziario*, Milano, Egea, 2017.
13. GRIMALDI, Raffaele, *La voce di Dio dietro le sbarre - Accompagnare il servizio pastorale nelle carceri*, Tau Editrice, 2021.
14. ISPETTORATO GENERALE DEI CAPPELLANI DELLE CARCERI ITALIENE, *Per una pastorale della giustizia penale - Documento base*, Ed. Marcianum Press, 2018.
15. LELE, Dan, *Misiunea socială a Bisericii și rolul preotului capelan în sistemul penitenciar*, Timișoara, Universitatea de Vest, 2010.
16. MANCINI, R., *Dalla disperazione alla misericordia. Uscire insieme dalla crisi globale*, Bologna, EDB, 2013.
17. MANNOZZI, Grazia, LODIGIANI, Giovanni Angelo, *La Giustizia riparativa: Formanti, parole e metodi*, Milano, G. Giappichelli Editore, 2017.
18. MARTINI, C. M., *Non è giustizia. La colpa, il carcere e la parola di Dio*, Milano, Mondadori, 2003.
19. MARTINI, Carlo Maria, *Opere, Fondazione Carlo Maria Martini*, Buompiani, Ed. Saggi, 2021.
20. MATARAZZO, C., *La Chiesa in carcere - Il documento base di pastorale nell'ambito del penale e prassi di misericordia*, Edizioni Dehoniane, Bologna.
21. MIGLIORI, Saverio, *Conoscere il carcere: storia, tendenze, esperienze locali e strategie formative*, Pisa, Edizioni ETS, 2008.
22. PAGLIA, Vincenzo , *La pietà dei carcerati – Confraternite e società a Roma nei secoli XVI-XVIII*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1980.
23. PAGOLA, José Antonio, *Percorsi di evangelizzazione*, Edizioni Dehoniane, Bologna, 2018.
24. Paoline Edizioni, 2022.

25. PARENTE, Antonio, *La Chiesa in Carcere*, Roma, Ufficio Studi Dipartimento Amministrazione Penitenziaria, Ministero della Giustizia, 2007.
26. RECINELLA, Dale S., *Quando visitiamo Gesù in prigione - Una guida per l'assistenza spirituale cattolica*, Editrice Domenicana Italiana, 2019.
27. REGGIO, F., *Giustizia Dialogica. Luci e ombre della Restorative Justice* (Justiție Dialogică. Lumini și umbre ale justiției restaurative), Milano, FrancoAngeli, 2010.
28. RIONDINO, M., *Giustizia riparativa e mediazione nel diritto penale canonico*, Roma, Lateran University Press, 2011.
29. SMARANDI, Florin (coordonator), *Culegere de programe moral-religioase destinate persoanelor private de libertate*, București, Editura Basilica, 2014.
30. TRANI, Vittorio, *Come è in cielo, così sia in terra - Il carcere tra giustizia, perdono e misericordia*,
31. TRECCI, P.; CAFIERO, M., *Riparazione e Giustizia Riparativa, Il Servizio Sociale nel sistema penale e penitenziario*, Milano, Franco Angeli, 2001.
32. TRENTINI, Angela Maria, GRONCHI, Maurizio, *La speranza oltre le sbarre - Viaggio in un carcere di massima sicurezza*, San Paolo Edizioni, 2018.
33. VIANELLO, Francesca, *Il carcere. Sociologia del penitenziario*, Collana, Editore: Carocci, Studi economici e sociali Carocci, Roma, 2012,
34. WIESNET, E., *Pena e retribuzione: la riconciliazione tradita sul rapporto fra cristianesimo e pena*, Milano, Giuffrè, 1987.
35. ZAMPERINI, Adriano, *Prigioni della mente. Relazioni di oppressione e resistenza*, Torino, Ed. Einaudi, 2004
36. ZANETTI, Margot, *Pregiudizio ed etichettamento il ruolo dell'insegnante nello sviluppo di comportamenti devianti*, Roma, Università degli Studi Niccolò Cusano, Formazione & Insegnamento, 2018.

B2. STUDII, ARTICOLE, CONFERINȚE

1. ARZONE, R., „Una giornata particolare, intervento dell'On. Simeone in occasione del dibattito *Musica, Società, Carcere*”, în *Le due città. Rivista del DAP*, anno II, n. 6, iunie, 2001.
2. BALDUCCHI, V., „Il perdono”, în *Ispettorato Cappellani delle Carceri, Settanta volte sette. Giustizia e perdono*, Bologna, EDB, 2014.
3. BATTAGLINO, Alessandro, „Libro di Padre Francesco Occhetta ,Le radici della giustizia' l'insegnamento oltre il simbolo della spada e della bilancia – Dare la possibilità a chi sbaglia

- di comprendere il proprio dolore, inizio di ogni incontro con il dolore delle vittime”, în *Torino News Word*, 20 iulie 2022.
4. BĂLAȘA, Teodor, „Preotul de penitenciar - misiune, vocație și har”, în *Almanah Bisericesc*, Giurgiu, Editura Episcopiei Giurgiului, 2010.
 5. BORGONOVO, Gianantonio, „Giustizia punitiva e misericordia in Gen 1-11”, în *La violenza in Parola, Spirito e Vita*, no. 37, 1998.
 6. BOVATI, P., „Quando le fondamenta sono demolite, che cosa fa il giusto? La giustizia in situazione di ingiustizia”, in *Ricerche storiche bibliche*, no. 12, 2002.
 7. BOVATI, P., „Pena e perdono nelle procedure giuridiche dell’Antico Testamento”, în *La Civiltà cattolica*, 148, 1997.
 8. CAPELLI Benedetta, „Il Papa: rendere le carceri luoghi di recupero non polveriere di rabbia”, în *Vatican News*, 14 settembre 2019.
 9. CAVALLI, Fabio, „Dalla Città Dolente. Colpa, Pena e Liberazione attraverso le Visioni dell’Inferno di Dante”, în *Dante e la danza*, vol. 4, 2017.
 10. DE FRANCESCO, Ignazio, „Vivere le religioni in carcere”, în *Il progetto Simurgh, Conoscere e gestire il pluralismo religioso negli istituti di pena lombardi (1917 – 1921)*, anul 2021.
 11. De MONACO, Daniela, “L’arte non ha sbarre. Libera Mente fuori dal carcere: dalla street art alla fotografia”, în *Mentiinfuga*, 15 noiembrie 2022.
 12. DESIDERIO Gaia... [et al.], „Le rappresentazioni identitarie e la criticità del fine pena: una ricerca”, în *Rassegna Italiana di Criminologia*, a. 15, n.3 (2021), pp. 248-256.
 13. EUSEBI, L., „L’antitesi religiosa alla giustizia intesa come reciprocità. Considerazioni di sintesi” în *Humanitas*, no. 2, 2004.
 14. FAVERO, Ornella, „Convincere ogni giorno almeno una persona a mettersi nei panni dell’Altro”, în *Ristretti, Periodico di informazione e cultura dal Carcere Due Palazzi di Padova*, Anno 16, Numero 5, settembre-ottobre, 2014.
 15. FAVERO, Ornella, „Se giudicherai da buon borghese, li condannerai a cinquemila anni più le spese”, în *Questione Giustizia*, 2/2015.
 16. GERON Devis, „Valutare l’impatto sociale del lavoro in carcere. Studio multicentrico”, în *Studi Zancan*, a. 22, n. 5, 2021, pp. 5-91.
 17. GONNELLA, Patrizio, „Dati (e non pregiudizi) sulla cosiddetta questione criminale romena”, *Oper Migration*, 16 settembre 2016.
 18. GRILLI, M., „La violenza di Dio e la croce. Un contributo sull’immagine di Dio nei vangeli sinottici”, in *RSB* 1-2, 2008.

19. IANNELLO Paola ... [et al.], „L'educazione finanziaria per potenziare le competenze di progettazione dei soggetti autori di reato”, in *Psicologia di Comunità*, vol. 16, n. 2, 2020, pp. 123-143.
20. ICĂ JR., Ioan I., „Destinul doctrinei sociale în Biserica Ortodoxă Română: radiografia unei dileme”, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, nr. 1-2, 2000.
21. LORENZI, A., “La cartografia dell'esperienza. Laboratori di scrittura autobiografica e memoriale”, în *Parole in libertà tra carcere e scuole*, 1/2009 di Ristretti Orizzonti, 2009.
22. MAGLIA Eleonora, „Economia carceraria in Italia. Un'analisi qualitativa delle imprese avviate negli istituti di pena, verso un modello generalizzato di azioni”, in *Prospettive Sociali e Sanitarie*, a. 51, n. 3, 2021, pp. 38-41.
23. MARTINI, C. M., „Nella colpa la pena. Dal magistero del cardinal Martini per i carcerati”, in *Dignita*, no. 4, 2004.
24. MARTUCCI, Gianfranco, „Formare gli operatori delle carceri alla promozione della salute: ricerca-azione valutativa di un'esperienza in EmiliaRomagna”, în *Salute e società*, a. 21, n. 1, 2022, pp. 159-174
25. MASSANO Domenico, „Fare un giornale tra dentro e fuori il carcere. Se consentire l'espressione culturale rende più degna la detenzione”, în *Animazione Sociale*, n. 07/357, 2022, pp. 49-56.
26. MAZZINGHI, L., „E fece loro tuniche di pelli. La misericordia di Dio in Gen 3”, in *PSV*, no. 29, 1994.
27. MORARIU, Iuliu-Marius, „Fondamenti della dottrina sociale della Chiesa Ortodossa Russa”, în *OIKONOMIA*, No. 2, 2020.
28. OCCHETTA, Francesco, „Uno squarcio di luce nel dibattito sulla giustizia. La giustizia nella Bibbia e la riparazione”, în *Comunità di conessioni*, 24 iulie, 2021.
29. OLIVITO, Elisa, „Se la montagna non viene a Maometto. La libertà religiosa in carcere alla prova del pluralismo e della laicità”, în *Costituzionalismi*, no. 2, 2015.
30. ORSATTI, M., „Appunti di pedagogia divina. La parabola del padre prodigo (Le 15,11-32)”, în *Ispettorato Cappellani delle Carceri, Settanta volte sette. Giustizia e perdono*, Bologna, EDB, 2014.
31. PETRONI Laura, „Oltre le sbarre. Il Metodo CEC dell'Associazione Papa Giovanni XXIII nella realtà riminese”, în *Lavoro sociale*, n. 5, 2022, pp. 11-16
32. PROFUMO Francesco, „Contributi per promuovere il lavoro in carcere”, în *Studi Zancan*, a. 22, n. 6, 2021, pp. 13-33

33. STEFAN, Bruno, „Structura ritualurilor carcerale”, în *Revista Română de Sociologie*, serie nouă, anul XVI, nr. 5–6, București, 2005.
34. THOMAS, Roberto, „*Carceri: la funzione del Cappellano negli istituti penitenziari*”, în *Polizia penitenziaria*, no. 22, 2022.

B3. SURSE WEB

1. BENELLI, C., „Narrazioni e autobiografie in carcere. Formazione ed autoformazione nei luoghi di detenzione”, disponibil la www.lua.it (Libera Università dell'Autobiografia), 2005, accesat la 12.03.2023.
2. BRIANZA, Monza, „Sostegno psicologico in carcere, Dentro il carcere, fuori dal setting”, disponibil la <https://www.psicologo-monza Brianza.it/sostegno-psicologico-in-carcere/>, accesat la 27.07.2023.
3. BUFFA, Pietro (Provveditore regionale dell'Amministrazione penitenziaria dell'Emilia Romagna), „Tortura e Detenzione: alcune considerazioni in tema di abusi, maltrattamenti e violenze in ambito detentivo”, disponibil la http://www.antonio casella.eu/archiva/BUFFA_2013.pdf., accesat la 13.05.2022.
4. CANALE, Maria Luisa, „Gli aspetti critici della vita in carcere per il detenuto straniero”, Tesi di giurisprudenza penale, disponibil la <http://www.altrodiritto.unifi.it/ricerche/asylum/panzani/cap4.htm>., accesat la 29.05.2022
5. CANZIAN, Alain, „Voglio trovare la forza per incominciare a parlare del mio passato”, disponibil la <http://www.ristretti.it/giornale/numeri/12013/ilcarcereentraascuola.htm>, accesat la 10.07.2022.
6. CAPUTO, G., DI MASE, D., “Lo straniero in carcere”, în *Dispense dell'ISSP*, nr. 2, settembre 2013, disponibil la http://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_12_1.wp?facetNode_1=4_15&previousPage=mg_1_12&contentId=SPS957019#ra9, accesat la 17.05.2022.
7. CAPUTO, Gabriella, „Il carcere degli stranieri: problematiche e aspetti gestionali nella pratica operativa della polizia penitenziaria. Essere stranieri in carcere: profili di gestione e linee di intervento”, în CAPUTO, G., DI MASE, D., “Lo straniero in carcere”, disponibil la [chromeextension://efaidnbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/http://www.ristretti.it/commenti/2013/ottobre/pdf2/issp_dispensa2.pdf](http://www.ristretti.it/commenti/2013/ottobre/pdf2/issp_dispensa2.pdf), accesat la 17.05.2022.
8. CASTELLANA, G., “La funzione rieducativa della pena e il detenuto straniero. Aspetti sociologici e costituzionalistici”, disponibil la <http://www.altrodiritto.unifi.it/ricerche/migrdet/castella/conclus.htm>., accesat la 13.05.2022.

9. CIUFFOLETTI, Sofia, „La detenzione nel carcere di Sollicciano costituisce trattamento inumano e degradante in violazione dell'art. 3 CEDU”, în *ADIR - L'altro diritto*, disponibil la <http://www.altrodiritto.unifi.it/ricerche/asylum/panzani/cap4.htm>., accesat la 29.05.2022
10. CORALLI, Monia, „L'istruzione in carcere: aspetti storici, giuridici e sociologici”, disponibil la <http://www.didaweb.net/risorse/scheda>, accesat la 27.06.2022
11. DAGA, L., „Espulsione e risocializzazione. Osservazioni in tema di trattamento del detenuto straniero”, disponibil la www.rassegnapenitenziaria.it/cop/47768.pdf., accesat la 13.05.2022.
12. DE SILVESTRO, Isabella, „Carcere, inferno quotidiano, La scuola in carcere è un miraggio”, în *Domani*, luni, 18 iulie 2022, p.6, disponibil la https://www.giuraemilia.it/RassegneStampaData/2022_7_24/Gc78BaRx.pdf, accesat la 22.08.2023.
13. Angela GANCI, „Diritti-sicurezza-rieducazione. Quale lo stato di salute delle carceri italiane?”, disponibil la [www.stateofmind.it;http://www.stateofmind.it/2017/03/salute-carcere-convegno-palermo/](http://www.stateofmind.it/2017/03/salute-carcere-convegno-palermo/), accesat la 28.07.2021
14. GHIRINGHELLI, Barbara, “La riflessione sull’“altro” in ambito penitenziario, La migrazione, tra i futuri del mondo. Il prezzo della migrazione e la condizione di detenzione”, disponibil la https://www.dirittopenitenziarioecostituzione.it/images/pdf/saggi/B_Ghiringhelli_La_riflessione_sull_altro.pdf, p. 10., accesat la 21.07.2023
15. IACOPINO, B., „Pensare il carcere diversamente”, *Confronti.net: mensile di dialogo interculturale e interreligioso, della laicità dello Stato e del pluralismo*, Roma 2013, disponibil la <http://www.confronti.net/confronti/2013/10/pensare-il-carcere-diversamente/>, accesat la 12.04.2023.
16. ***, La fraternità, „Prevenzione, carcere e territorio. Nell’oceano conta ogni goccia” disponibil la <http://www.lafraternita.it/wp-content/uploads/2014/03/Boselli-Estratto-tesi.pdf>., accesat la 22 iunie 2023.
17. La Cattedra dei non credenti, Fondazione Carlo Maria MARTINI, Una proposta insolita, disponibil la <https://fondazionecarломariamartini.it/project/la-cattedra-dei-non-credenti/>., accesat la 07.06.2023
18. Quaderni Di Documentazione sociale, „La giustizia riparativa, un percorso possibile. La famiglia del detenuto, come sostenerla, come coinvolgerla”, Reggio Calabria, 2008, disponibil la http://www.ristretti.it/commenti/2008/ottobre/pdf10/quaderno_reggio.pdf, accesat la 02.07.2022.
19. NALDI, Alessandra, „Mondi a parte: stranieri in carcere”, disponibil la <http://www.ristretti.it/areestudio/territorio/antigone/rapporti/stranieri.htm>., accesat la 13.05.2022.

20. NASONE, Mario, „È quello che offre la Giustizia Riparativa ai condannati per uscire dalla devianza e proporre nuovi modelli positivi”, în *Le Due Città*, disponibil la <https://www.leduecitta.it/index.php/teatro/progetti/530-archivio/2008/gennaio-2008/1285-verso-un-progetto-di-vita-1285>, accesat la 02.07.2022.
21. NEGLIA, Eleonora, „Tipologia delle attività garantite nelle carceri italiane”, în *ADIR - L'altro diritto*, 2001, disponibil la <http://www.adir.unifi.it/rivista/2001/neglia/cap3.htm#h2-1.>, accesat la 27.06.2022
22. PANZARASA, Marco, „Recidiva reiterata e preclusione all'accesso alle misure alternative alla detenzione, Nota a Corte cost., 8 ottobre 2010, n. 291”, în *Diritto penale contemporaneo*, 22 novembre 2010, disponibil la <https://archivioldpc.dirittopenaleuomo.org/d/177-recidiva-reiterata-e-preclusione-all-accesso-alle-misure-alternative-alla-detenzione#>, accesat la 12.05.2022.
23. RĂDULESCU, Sorin M., DÂMBOIANU, Cristina, „Delincvența juvenilă în România: factori de risc care determină comportamentul delincent”, disponibil la [file:///C:/Users/Utente/Downloads/Delincventa juvenila in romania factori.pdf](file:///C:/Users/Utente/Downloads/Delincventa_juvenila_in_romania_factori.pdf), accesat la 26, 08, 2023.
24. ***, Consiliul European, „Recomandarea Comitetul de miniștri ai Statelor membre, referitoare la regulile penitenciare europene Rec (2006) 2”, disponibil la <https://rm.coe.int/16804c8d9a>, p. 10, accesat la 29.05.2022.
25. SALVATI, A., „L'assistenza religiosa in carcere”, disponibil la https://amministrazioneincammino.luiss.it/wp-content/uploads/2010/04/Salvati_Assistenza-religiosa2.pdf, accesat la 29.05.2022.
26. TULKENS, J.J.J., „Detenuti stranieri: trasferimento e trattamento”, pp. 61-62 în www.rassegnapenitenziaria.it/cop/45667., accesat la 13.05.2022.
27. TUTULAN, Radu, „Dizgrățiații. Suedia și Olanda închid închisori din lipsa de deținuți”, 13.04.2017, disponibil la <https://www.mediafax.ro/social/dizgratiatii-suedia-si-olanda-inchid-inchisori-din-lipsa-de-detinuti-solutia-gasita-de-alte-tari-16232039>, accesat la 1.06.2022.
28. Mitropolit Hierotheos VLACHOS, „Cea mai grea boală a omului de astăzi este iubirea de sine”, în *Lumea monahilor*, nr. 86, august 2014, disponibil la <https://www.cuvantul-ortodox.ro/hierotheos-vlachos-mitropolit-de-nafpaktos-lumea-monahilor-cea-mai-grava-boala-a-omului-de-astazi-este-iubirea-de-sine-dragostea-nu-este-un-simplu-sentiment/>, accesat la 28. 08. 2023.